

RELIKVIÁRE A KLÁŠTORNÉ PRÁCE V ZBIERKACH MÚZEA MESTA BRATISLAVY

Zuzana Francová

Reliquaries and monasterial works in the Bratislava City Museum collections

Abstract: Bratislava City Museum's extensive collection includes a typologically diverse set of objects of religious character. It includes a valuable collection of objects relating to the cult of saints, such as reliquaries and monastic works, also referred to as 'flowers of patience' in scholarly literature. Several works come from churches and monasteries in Bratislava (Ursulines, Sisters of St Elizabeth, Brothers Hospitallers of Saint John of God) and were probably home-made. The collection is primarily composed of artefacts from the 18th century, with some examples of 19th century works. The paper presents a comprehensive overview of this so-far relatively little-known group of arts and crafts objects. It provides a more detailed typological classification and attempts to place them in the broader context of works of a similar kind in the Central European region.

Keywords: Reliquaries – monasterial works – museum collections – Bratislava City Museum

Contact: Mgr. Zuzana Francová, historička umenia – kurátorka, Odborné oddelenie, Múzeum mesta Bratislavy, Radničná 1, 815 18 Bratislava, T: +421 259 100 829, zuzana.francova@mmb.sk

Súčasťou rozsiahlej umeleckohistorickej zbierky Múzea mesta Bratislavy (založeného v roku 1868) je typologicky veľmi rozmanitý súbor predmetov sakrálného charakteru. Obsahuje bohatú škálu artefaktov z rôznych materiálov (drevo, kovy, textil, papier, resp. veľmi často ich kombinácie). Popri liturgických objektoch zaujímavú a hodnotnú kolekciu tvoria predmety spojené s kultom svätcov – relikviáre a kláštorné práce z 18. a 19. storočia (spolu okolo 100 kusov). Prevažná väčšina z nich bola do múzea nadobudnutá pred rokom 1945, a to najčastejšie kúpou z miestnych obchodov so starožitnosťami (Kohn, Maráky). Viaceré pochádzajú z bratislavských kostolov a kláštorov (uršulínky, alžbetinky, milosrdní bratia) a dá sa u nich predpokladať lokálna proveniencia. Existujúcu staršiu kolekciu sa jednotlivými predmetmi ešte podarilo doplniť najmä v 70. rokoch 20. storočia, a to prevažne formou prevodu z finančného odboru Obvodného národného výboru Bratislava IV. (pozostalosť Richter); niektoré jednotlivé akvizície pochádzali aj zo súkromného majetku, resp. zo starožitníckych obchodov (podnik Klenoty – Starožitnosti).

V medzivojnovom období bol väčší počet relikviárov a kláštorných prác prezentovaný vo vtedajšej stálej expozícii múzea v historickej budove Starej radnice. V roku 1932

tu bola otvorená tzv. „cirkevná sieň“ s vyše sto exponátmi, nachádzajúca sa na treťom poschodí radničnej veže a považovaná za jednu z najkrajších výstavných miestností múzea. Základné informácie o prezentovaných predmetoch boli publikované v múzejnom katalógu, resp. jeho zostručnenej verzii, ktorú tvorí zoznam exponátov zoradený podľa jednotlivých výstavných miestností.¹ V období druhej svetovej vojny boli tieto predmety výberovo vystavované v špecializovanom cirkevnom múzeu, sprístupnenom v zrekonštruovanom gotickom Kostole klarisiek, ktorý mesto získalo do svojho vlastníctva od štátu.² Od 60. rokov sa niekoľko vybraných exemplárov stalo súčasťou vtedajšej expozície dejín mesta v rokokovom Apponyho paláci (tzv. sieň cirkvi), resp. po roku 1973 novo zriadenej špecializovanej expozície – Múzea umeleckých remesiel na Beblavého 1, umiestnenej v barokovom meštianskom dome na Podhradí (táto expozícia bola zrušená v roku 2005). Od roku 2011 je menší súbor takýchto predmetov inštalovaný v časti venovanej sakrálnemu výtvarnému umeniu a umeleckému remeslu v novo koncipovanej expozícii dejín mesta na prízemí Starej radnice.

Napriek tomu, že niektoré najkvalitnejšie exempláre boli verejnosti prezentované relatívne dlhodobo, táto špecifická

¹ Olga WAGNEROVÁ – Alžbeta MAYEROVÁ, Katalog muzea mesta Bratislavy, Bratislava 1933; Stručný katalog muzea mesta Bratislavy podľa miestností, Bratislava 1933.

² Elena KURINCOVÁ, Národná agitácia (1939–1945), in: Daniel HUPKO (ed.), Vo víre dejín: 150 rokov Múzea mesta Bratislavy, Bratislava 2018, s. 110–111, pozn. 370 a 371, foto na s. 113. Táto expozícia mala len krátke trvanie, po 2. svetovej vojne čoskoro zanikla.

skupina umelecko-remeselných artefaktov ako celok doteraz ešte nebola predmetom hlbšieho odborného záujmu, a preto ju môžeme považovať za málo spracovanú.³

V našom príspevku prierezovo predstavíme kolekciu relikviárov a kláštorných prác v zbierkach múzea, pokúsime sa o jej bližšiu typologickú klasifikáciu a zaradenie do širšieho kontextu prác podobného druhu v širšom stredoeurópskom priestore.

Relikviáre a ich typológia

Uctievanie relikvií – telesných ostatkov svätých alebo blahoslavených, resp. aj predmetov s nimi úzko spojených – je dôležitým prvkom kresťanskej viery už od obdobia raného stredoveku. Jeho počiatky siahajú ešte do druhej polovice 2. storočia nášho letopočtu a súvisia s kultom hrobov prvých kresťanských mučeníkov. Ich drobné ostatky sa od 5. storočia začali vkladať do oltárov⁴ a v kresťanskej tradícii sa tak relikvie postupne stali ich neodmysliteľnou súčasťou. Pozornosť sa venovala predovšetkým tzv. primárnym relikviám, teda ostatkom tiel svätcov, ale uctievali sa tiež relikvie sekundárne, tzv. dotykové, kam zaraďujeme predmety, s ktorými svätci prišli do priameho fyzického kontaktu (napr. časti ich odevu, nástroje umučenia a pod.)

Na uchovávanie a zároveň sprístupňovanie relikvií veriacim na adoráciu sa zhotovovali často honosne zdobené schránky – relikviáre – vytvorené z rôznych vzácných materiálov a ich kombinácií. V stredoveku často mávali napr. podobu krížov (*staurotéka*), tabúl (dosiek), architektonicky tvarovaných schránok (domčeky, truhlice, sarkofágy), ale podľa druhu ostatkov boli rozšírené aj tzv. „hovoriace“ relikviáre – schránky v podobe štylizovaných častí ľudského tela (hlavy, busty, ruky, nohy alebo srdca). V období baroka sa typologická škála relikviárov výraznejšie rozšírila. Súviselo to s rozšírením uctievanie relikvií v období zosilneného protireformačného hnutia. V zmysle barokového *Gesamtkunstwerku* vznikali väčšie závesné alebo stojace relikviáre tvoriace súčasť chrámovej výzdoby. Bývali umiestnené najmä na oltároch kostolov alebo na stenách v ich blízkosti, a tak boli prístupné širšiemu okruhu veriacich. Nachádzali sa tiež v kláštorných interiéroch. Prevažne menšie prenosné relikviáre sa často stávali vzácnou súčasťou chrámových klenotníc, kde aj v súčasnosti patria k špičkovým exponátom.

Druhú väčšiu skupinu tvoria relikviáre malých rozmerov, slúžiace pre osobnú potrebu a uctievanie jednotlivcami. Takýmto devocionáliám sa pripisovala ochranná funkcia (amulet) alebo dokonca liečivý účinok. Niektoré sa nosili na krku ako medailóniky, resp. prívesky.

Z dnešného pohľadu ich považujeme nielen za autentické prejavy duchovného života a kultúry svojej doby, ale aj

Obr. 1. Relikviár pyramidálneho tvaru (oltárna pyramída), textilné a kovové nite, rám z postriebrenej medi, okolo polovice 18. storočia, pochádza z Kláštora milosrdných bratov v Bratislave (U-02851).

za jedinečné doklady remeselnej zručnosti svojich tvorcov. V nejednom prípade ide tiež o vzácne umelecko-historické artefakty.⁵

Najväčšími a najhonosnejšími relikviármi v zbierkach Múzea mesta Bratislavy sú dva veľké exempláre pyramidálneho tvaru z polovice 18. storočia (výška cca 190 cm), pochádzajúce z barokového Kláštora milosrdných bratov v Bratislave.⁶ Múzeum ich kúpilo v roku 1925 od známeho miestneho stolára a rezbára Karola Kreibicha (1867–1949). Ide o typ relikviára označovaný v literatúre ako tzv. **oltárna pyramída** (*Altarpyramide*).⁷ Artefakty tohto druhu sú známe od 16. storočia; bývali vyhotovované ako pendanty a tvorili súčasť oltárnej výzdoby v katolíckych chrámoch. Vo vnútri presklených drevených schránok bratislavských relikviárov sú na červenom textilnom podklade rozmiestnené do tylu

³ Jediným doteraz publikovaným výstupom k časti tejto kolekcie je článok: Zuzana FRANCOVÁ, Barokové relikviáre v zbierkach Mestskeho múzea v Bratislave, *Pamiatky a múzea*, 1992, č. 4, s. 10–13, nem. a angl. resumé: *Barocke Reliquiare. Baroque Reliquaries*.

⁴ Kateřina ŠPEREROVÁ, Tumbové relikviáre a jejich česká perla relikviář svatého Maura. Bakalárska práca, Univerzita Karlova v Praze, Katolícka teologická fakulta, Ústav Dějin křesťanského umění, Praha 2015, s. 6.

⁵ O estetických a filozofických aspektoch prezentácie relikvií pozri: Klaus WEINBRENNER, Reliquien, Reflexionen zu Ästhetik und Authentik, in: Anton LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, Köln 1989, s. 175–178.

⁶ Milosrdní bratia prišli do mesta na pozvanie arcibiskupa J. Szelephényiho v roku 1672. Ich jednoduňový kostol bol postavený v rokoch 1690–1692, základný kameň kláštora položili v roku 1723 a stavba celého komplexu trvala približne polstoročie. Štefan HOLČÍK – Ivan RUSINA, *Umenie Bratislavy: Obrazový sprievodca pamiatkami mesta*, Bratislava 1987, s. 354.

⁷ Hermann NEUBERT, *Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen: Katalog zur Ausstellung*, Verlag Dr. Josef H. Roll, Dettelbach 1993, s. 119.

zabalené ostatky svätých označené ich menami na nápisových stuhách (*cedulae*): „S. Valentini M., S. Urbani M., S. Fidelis M., S. Liberati M.; S. Constantice M.“, resp. „Sancti Vicentii Martyris, S. Clementi Martyris, S. Constantii M., S. Felicis M.“ Súčasť oboch relikviárov tvoria oválne voskové reliéfne medailóny s motívmi Božieho baránka (*Agnus Dei*). Celá plocha okolo nich je vyplnená umelými kvetmi vytvarovanými zo zlatých a strieborných nití, stredy kvetín vytvárajú farebné sklíčka. Relikviáre majú bohato vykrajované široké rámy so symetricky komponovanými reliéfnymi motívmi rozvilín, kartuší, volút a kvetov, ktoré sú zhotovené z postriebreného tepaného plechu, pravdepodobne medi (evid. č. U-02853 a U-02854). (obr. 1) Oba boli pravdepodobne postavené po stranách niektorého z oltárov, boli však uspôsobené aj na zavesenie. Príbuznú výzdobu, ale menší formát (výška 126 cm) má aj ďalšia dvojica relikviárov v múzejnej zbierke, vyhotovená zrejme v rovnakej remeselnej dielni (U-02851, 02852).

K starým akvizíciám múzea z konca 19. storočia patrí dvojica menších pyramidálnych relikviárov zložených z dvoch nad sebou umiestnených častí, ktoré sú k sebe priskrutkované. Ich ozdobné konvexno-konkávne vykrajované kovové rámy zdobí bohatá rokoková ornamentika. V presklených okienkach sa nachádzajú v tyle zabalené relikvie sv. Imperia, Desideria a Konráda a tiež sv. Honesta, Simolina a Pulgina. Plochu okolo ostatkov vyplňa dekor z umelých kvetov a stáčaných kovových nití. Jeden z relikviárov obsahuje aj veľký železný kliniec a voskovú pečať. V najstaršom múzejnom inventári sú oba tieto exempláre datované rokom 1762; ich bližšia proveniencia však nie je známa (U-02875, U-02876). (obr. 2)

Pyramidálneho alebo pretiahnutého vykrajovaného tvaru je tiež niekoľko ďalších relikviárov zo zbierok múzea, ktorých rámy sú zhotovené z vyrezávaného a pozláteného dreva.

Z Kláštora alžbetínok v Bratislave⁸ pochádza dvojdielny stojatý barokový relikviár (výška 78 cm, šírka 41,5 cm), v ktorého hornej časti sa v strede v ozdobnom olemovaní nachádza na pergamene maľovaný mariánsky obrázok so zlatým pozadím (U-03532). Ide o ikonografický typ Panny Márie z Brna, nazývaný aj Madona Svatotomská /Svatotomská (tiež Tomská či Brnenská), resp. Palladium mesta Brna. Túto starobylú, pravdepodobne ranogotickú ikonu (druhá tretina 13. storočia?) technikou temperovej maľby na drevenej doske zhotovil latinský kopista podľa vzoru italo-byzantskej Hodegetrie, teda Matky Božej, ktorá ponúka svoje dieťa na adoráciu.⁹ V roku 1356 Karel IV. obraz daroval Kostolu Zvestovania Panne Márii v Brne (dnes sv. Tomáša).

Nad obrázkom bratislavského relikviára je umiestnená relikvia sv. Teodora (?); súčasť výzdoby okrem kovových nití a umelých kvetín tvorí spolu osem symetricky rozmiestnených voskových medailónov. Relikviár stojí na volútových nohách a má ozdobný vyrezávaný a pozlátený drevený

Obr. 2. Stojatý relikviár pyramidálneho tvaru, relikvie v tyle a železný kliniec, voskový medailón, kovové nite a umelé kvety, rám z postriebrenej mosadze, rokoko, po polovici 18. storočia – 1762 (?) (U-02875).

barokový rám. Pendant k nemu zdobí centrálny obrázok s motívom sv. Severína (U-03531).

V barokovom Kláštore uršulínok v Bratislave sa pôvodne nachádzala dvojica klasicistických relikviárov pretiahnutých proporcií (výška 85 cm, šírka s podstavcom 42,5 cm). Ich výzdoba je komponovaná na vertikálnu os, v hornej časti sa nachádzajú miniatúrne maľované obrázky (výjav Ukrižovania a motív Immaculaty), v strede medailón s monogramom Krista alebo Panny Márie a dolu väčšie oválne voskové medailóny s Božím baránkom a horiacim Božským srdcom. Ostatnú plochu vyplňa bohatá plastická kvetinová výzdoba (U-03538, U-03539). Z toho istého kláštora pochádzajú aj ďalšie dva nekompletne zachované pyramidálne relikviáre, dosahujúce výšku až 148 cm. Výjavy na siedmich miniatúrach zachytávajú postavy svätcov, súčasťou bohatej kompozície sú aj tu voskové medailóny. Relikvie sú označené menami sv. Františka Xaverského a sv. Antona. Na postriebrených drevených rámoch sa pôvodne

⁸ Kostol alžbetínok postavili v rokoch 1739–1743, kláštor definitívne dokončili v roku 1745. Projektantom celého komplexu bol významný viedenský architekt F. A. Pilgram (1699–1761). V interiéri kostola sa nachádzajú vzácne iluzívne fresky a oltárne obrazy od rakúskeho maliara Paula Trogera (1698–1762). Š. HOLČÍK – I. RUSINA, Umenie Bratislavy: Obrazový sprievodca pamiatkami mesta, s. 356.

⁹ Klára MĚSZÁROSOVÁ, Kvety tpežlivosti. Kláštorne práce v zbierkach Západoslovenského múzea v Trnave. Trnava 1992, s. 19, kat. č. 22, foto na s. 42. [cit. 24. 8. 2022]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Madona_Svatotomská%3%A1; <https://www.opatstvibrno.cz/bazilika/obraz-p-marie-svatotomske.html>. Pre zaujímavosť pripomeňme, že v zbierke múzea sa ešte nachádza aj kláštorň obraz s rovnakým mariánskym motívom, pochádzajúci z Kláštora alžbetínok, ktorý je v evidencii zapísaný ako zobrazenie Panny Márie čenstochovskej. (U-03016)

Obr. 3. Relikviár v tvare monštrancie, tepané, lisované a pozlátené striebro a bronz, papier – tzv. rímska technika, 2. polovica 18. storočia (U-03187) – zadná strana.

v pravidelných rozstupoch nachádzali oblúkovito tvarované ramienka svietnikov, ktoré sú dnes poodlamované. Práve týmto neobvyklým prvkom sa oba relikviáre odlišujú od bežnej štandardnej podoby oltárnych pyramíd. Celkovo sú zhotovené ešte v barokovom duchu, ale obrazové miniatúry sú už prácami z 19. storočia (U-03046, U-03047).

Ďalšiu menšiu skupinu tvoria stojaté presklené **relikviáre v tvare monštrancií**,¹⁰ zhotovené zvyčajne z pozlátenej mosadze, meďi alebo striebra technikami tepania, cizelovania a liatia. Ide o práce profesionálnych umeleckých remeselníkov: kovotepcov či zlatníkov. Odlišujú sa bohatstvom výzdoby a štýlovým stvárnením ovplyvneným dobou svojho vzniku (barok, rokoko, klasicizmus). K najkrajším exemplárom patrí obojstranný, bohato zdobený a z veľkej časti zlátený relikviár z druhej polovice 18. storočia. Oválnu schrán-

ku s relikviou podopierajú dve vznášajúce sa postavičky anjelíkov, v hornej časti je rozprestretý plastický baldachýn s Božským okom a korunou v ukončení. Z druhej strany je vo väčšej osemuholníkovej schránke uložených viacero relikvií v drobných oválnych poličkách, vytvorených malými stočenými pásmi tenkého pozláteného papierového kartónu (tzv. „rímska technika“, v nemčine *Krüllarbeit* alebo vo francúzštine *papier roulé*).¹¹ (obr. 3) Jej predobrazom boli filigránové zlatnícke práce. Táto technika sa rozvíjala od 18. až do začiatku 20. storočia a bola rozšírená aj pri kláštor-
ných prácach.¹²

Veľmi zaujímavý je relikviár z pozlátenej liatej a cizelovanej mosadze, v ktorého hornej časti sú zobrazené dve kláčiace adorujúce postavy. Pyramidálnu kompozíciu uzatvára reliéfná plastika baránka na pozadí štylizovanej krajiny. Nad relikviou sa nachádza pápežská tiara so svätopeterskými symbolmi (U-07042). (obr. 4)

Dôležitou súčasťou relikviárov bývali tzv. autentiky, teda listiny potvrdzujúce pravosť do nich vložených relikvií. Bývajú dôležitými datovacími prvkami, najmä ak sa vzťahujú nielen k vlastnej relikvii, ale aj celému relikviáru. Najstaršie autentiky bývali zhotovené na pergamene, neskôr sa používal papier. V období baroka autentiky mávali podobu listiny s latinskou predtlačou, do ktorej sa ručne vpisovali potrebné údaje. Pri relikviároch v tvare monštrancií alebo krížov sa listiny niekedy v poskladanej podobe vkladali do dutej pätky a prekryvali sa ochrannou kovovou platničkou. Na autentikách sa nachádzali pečate cirkevných hodnostárov a pôvodne bývali zapečatené aj samotné sklenené schránky s relikviami, čím sa malo zabrániť nežiaducej manipulácii s nimi. V priebehu rokov sa však väčšina pečatí porušila alebo úplne stratila, a tak možno predpokladať, že nie všetky dnes ešte obsahujú tie relikvie, ktoré do nich boli pôvodne vložené.

V zbierkach múzea sa zachovala vo Viedni potvrdená autentika k pozlátenému klasicistickému relikviáru, vyhotovenému údajne pre relikviu sv. Kríža. Táto listina je datovaná 4. 9. 1778 (U-03094/001). Zachovala sa ešte aj druhá autentika, vložená do rokokového relikviára v tvare monštrancie (U-03087).

Z pozostalosti významného uhorského šľachtica – zberateľa a milovníka umenia grófa Jána Pálffyho (1829–1908)¹³ múzeum v roku 1934 cez starožitníka Kohna zakúpilo malý jednoduchý mosadzný relikviár v tvare kríža, datovaný do prvej polovice 18. storočia. Pätku i ramená kríža zdobia vkladané polodrahokamy a farebné sklíčka. K tomuto relikviáru sa zachovalo aj pôvodné kožené puzdro so zláteným ornamentom¹⁴ (U-03086/001, 002).

Spomínané kovové relikviáre nemajú žiadne značky; výnimkou je len jeden unikátny stojan na relikviu (nekompletný relikviár) z roku 1789 s puncom známeho bratislavského

¹⁰ Presklený relikviár alebo monštrancia sa označujú ako ostensorium (z lat. ostenso = ukazujem). Dana STEHLÍKOVÁ, Encyklopedie českého zlatníctví, stříbrnictví a klenotnictví, Praha, Nakladatelství Libri, 2003, s. 350.

¹¹ K. MÉSZAROSOVÁ, Kvety trpezlivosti. Kláštorne práce v zbierkach Západoslovenského múzea v Trnave, 1992, s.12; H. NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen, 1993, s. 121.

¹² Devóció és dekoráció, 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Katalóg výstavy v Dobó István Vármúzeum v Egeri (17.10.1984 – 4.3.1985) a obrazárni v Sárospataku (10.3.1985 – 2.8.1985). Eger, 1987, s. 126. (Studia agriensia 7)

¹³ Jeden z najbohatších uhorských magnátov gróf Ján Pálffy je známy ako posledný šľachtický majiteľ Bojnického zámku. Vlastnil aj viaceré ďalšie zámoké sídla, resp. kaštiele na západnom Slovensku a tiež niekoľko mestských palácov. Pôsobil vo funkcii prešporského župana.

¹⁴ Reprodukcia uverejnená: Zuzana FRANCOVÁ (ed.), Múzeum mesta Bratislavy: 140 rokov. Bratislava 2008, s. 210.

Obr. 4. Relikviár v tvare monštrancie, liaty a pozlátený kov, dve adorujúce postavy v krajine, baránok, rokoko, 2. polovica 18. storočia (U-07042).

(prešporského) zlatníka moravského pôvodu Jozefa Floriana Gericka st. (1755 – po 1834)¹⁵ (U-10229).

V baroku boli pomerne rozšírené **relikviáre skrinového tvaru** (*Kastenreliquiar*, *Kastenbild*). Tento typ je v múzejnej zbierke zastúpený niekoľkými exemplármi rôznej kvality. Zväčša majú obdĺžnikový, prípadne oválny tvar, presklenú prednú stenu a drevený rám, ktorý je buď plasticky zdobený rezbou, alebo má hladký povrch. Ich rozmery dosahujú približne formát A4 až A3. Vnútro takýchto skriniek vyplňa bohatá spleť umelých kvetov a listov, často v pomerne naturalistickom stvárnení. Na zhotovenie tejto výzdoby sa používali rôzne druhy textilných materiálov, kovové nite, vosk a pod. Do bohatej rastlinnej spleti boli zakomponované relikvie zabalené v tyle a označené menami svätcov. Uplatňovali sa dve základné kompozičné schémy:

Obr. 5. Skrinový relikviár v klasicistnom ráme, postriebrená a pozlátená mosadz, voskové medailóniky, textilné a kovové nite, sklo, koniec 18. storočia (U-05666).

rovnomé radenie relikvií, zdôrazňujúce ich rovnocenné postavenie, alebo symetrické koncentrické radenie s väčšou, resp. významnejšou relikviou situovanou uprostred.

Z bežného priemeru sa vymyká honosnejší stojatý relikviár v ozdobnom ráme z postriebrenej a pozlátenej mosadze, spočívajúcom na obdĺžnikovom podstavci s volútovito ukončenými nohami. Stred kompozície tvoria štyri do kríža usporiadané reliéfne voskové medailóniky v spleti bohatého dekoru z textilných a kovových nítí. Štyri malé relikvie sú umiestnené vo vnútri v rohoch skrinky, ďalšie tri sa nachádzajú v samostatných oválnych rámikoch s ukončujúcim motívom previazanej stuhy, ktoré sú upevnené na ráme s reliéfnymi motívmi roziet. Relikviár s rozmermi 50 x 36,5 x 6 cm je kvalitnou a v zbierkach ojedinelou ukážkou svojho druhu v slohovo čisto klasicistickej podobe (U-05666). (obr. 5)

Inú formu predstavujú miniatúrne prenosné devocionálne patriace do skupiny **relikviárových kapsúl** (nem. *Reliquienkapseln*). Vznikli z potreby osobnej ochrany človeka pred hroziacim nebezpečenstvom, ktoré nemohol odvrátiť vlastnými silami. Základom pre ne bola viera v ochranný účinok relikvií svätcov a mučeníkov. Počiatky týchto typologických

¹⁵ Zuzana FRANCOVÁ, Prešporská zlatnícka rodina Gerickovcov, in: Bratislava, Zborník Múzea mesta Bratislavy, roč. XXV, 2013, s. 173–196, obr. 7 na s. 180.

Pomenovanie Bratislava vzniklo až v roku 1919, keď sa metropola na Dunaji stala súčasťou Československej republiky. Dovedy bolo mesto súčasťou Uhorska, resp. rakúsko-uhorskej monarchie pod názvom Pressburg / Pozsony. V súčasnej slovenskej historiografii sú v súvislosti s týmto obdobím zaužívané termíny Prešporok, resp. prešporský.

Obr. 6. Relikviárová kapsula, maľovaný obrázok sv. Anny a Panny Márie, pozlátené nite, mosadzný rám, 18. storočie, pochádza z pálfyovskej pozostalosti (U-02934).

foriem možno vysledovať už v ranokresťanskom období a nadväzujú na rímske *bullae* – ochranné prostriedky (amulety) pre chlapcov zo senátorských rodín používané do doby, keď mohli začať nosiť tógu virilis.¹⁶ Malé relikviárky vo forme závesných medailónov sa do 14. storočia postupom času vyvinuli do podoby vzácne vypracovaných šperkov. Zvláštny význam mali kapsule obsahujúce pápežom posvä-

tené voskové medailóny označované ako *Agnus Dei*. Vo sfére ľudovej zbožnosti boli tieto medailóny považované za relikvie, slúžili ako *phylakterium* (ochranný prostriedok) pred prírodnými katastrofami, zlými duchmi, chorobami a pod.¹⁷

V múzejnej zbierke sú relikviárové kapsuly zastúpené len niekoľkými jednoduchšími exemplármi oválneho, resp. pretiahnutého tvaru v mosadzných rámkoch. Niektoré pochádzajú z už spomenutej pálfyovskej pozostalosti (U-02934 - (obr. 6), U-02935, U-02936, U-10372). Na prednej strane sa zväčša nachádza maľovaný obrázok a z druhej strany relikvia v ozdobnom olemovaní. Medzi maľovanými motívmi nájdeme napr. sv. Annu s Pannou Máriou alebo sv. Ambróza. Výnimočnejšou prácou je závesný barokový relikviárík v tvare diptychu (6 x 4,7 x 3 cm), zakúpený do múzea v roku 1932 od starožitníka Moritza Kohna. Do oválnej schránky z mosadzného plechu sú vložené dva kvalitné miniatúrne akvarelové obrázky s výjavom Ukrižovania Krista s postavami Panny Márie, sv. Jána a Márie Magdalény a motívom sv. Valburgy, po obvode doplnené nápisovými páskami s menami rôznych svätcov.¹⁸ Celok dotvára plastická výzdoba zo strieborných a pozlátených nití.

V spodnej časti je „košíček“ vytvorený zo splietaných strieborných nití, ktorý čiastočne zakrýva maľbu, na jeho povrchu sú dve červené a dve zelené sklíčka. Slúžil na upevnenie fľaštičky s tzv. Valburginým olejom.¹⁹ Po obvode sa nachádza pás nápisových pások so slovami, resp. menami svätcov: Prudentiam,.. rbarae M.; S. Columb x..M.; Pacin..; Dorothe x M; Candidi M.; Delide..; F rahni M.; Revocata; S. Venust x M. (U-03182). (obr. 7)

Za zaujímavosť môžeme považovať malý presklený prívesok s údajnou relikviou časti jazyka sv. Jána Nepomuckého s privesenou pečatou z červeného vosku, uložený v pôvodnom koženom puzdre²⁰ (U-03181/1,2).

Ojedinelým exemplárom je miniatúrny barokový cestovný oltárik v tvare diptychu, ktorý múzeum získalo darom od stupavského farára Ignáca Gonda-Opatrila (1841–1910).²¹ V jeho strede je miniatúrna slonovinová (?) rezba Krista na kríži, pod ňou a v oboch bočných krídlach diptychu sa nachádza niekoľko drobných relikvií označených páskami. Celá zostava je napevno umiestnená v pôvodnom koženom

¹⁶ Gudrun SPORBECK-BRESSEM, Heiligenvertrauen und Apotropaion, in: Anton LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, 1989, s. 161 a n.

¹⁷ Medailóny Agnus Dei mali oválny, zriedkavo okrúhly tvar. Na ich averze bývalo zobrazenie Božieho baránka s víťaznou zástavou a nápisom pochádzajúcim z omšovej liturgie: ECCE AGN(US) DEI, QUI TOL(LIT) PECC(ATA) MUNDI (= hľaď, Baránok Boží, ktorý sníma hriechy sveta), na reverze spravidla celá postava pápeža alebo svätca s atribútmi. Ulrich BOCK, Kontaktreliquien, Wachssakramentalien und Phylakterien, in: A. LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, 1989, s. 155–157.

¹⁸ Analógia: H. NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen, 1993, s. 10, č. kat. 11 (Eichstätt, 18. storočie).

¹⁹ Sv. Valburga, opátka (710?–779) bola anglosaská princezná. Pôsobiла ako misionárka v Nemecku, bola predstavenou kláštora v Heidenheime. Strediskom jej kultu, ktorý dosiahol svoj vrchol v 17. storočí, sa stalo mesto Eichstätt, kde bola pochovaná. Z jej hrobu začala vytekať tekutina nazývaná Valburgin olej, ktorej sa pripisujú liečivé účinky. Mníšky ju v malých fľaštičkách predávali návštevníkom. Uctievanie svätice – patrónky v núdzi – bolo rozšírené najmä v Bavorsku a Rakúsku. A. LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, 1989, s. 159.

²⁰ Z bavorského prostredia sú známe sériovo zhotovované obojstranne presklené strieborné kapsuly – prívesky označované ako Nepomuk-Anhänger, do nich boli vkladané voskové imitácie svätcovho jazyka, ktorý bol údajne nájdený neporušený v roku 1719. A. LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, 1989, s. 284, č. kat. 202. Pozri aj: H. NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen, 1993, s. 121. (Nepomukzunge). V múzejnej zbierke sa nachádza ešte jeden, stojatý, relikviár s voskovou imitáciou svätcovho jazyka, adjustovanou v malej presklennej skrinke s oblúkovitým záklenkom (U-03090).

²¹ Ignác Gond (pôvodným priezviskom Opatril) bol rodákom z Beluše v okrese Púchov na Považí. Základné vzdelanie získal v Novom Jičíne, potom študoval v Trnave, Nitre a Pešti. V roku 1869 bol vysvätený za rímskokatolíckeho kňaza. Od roku 1885 pôsobil ako farár v meste Stupava na západnom Slovensku. Amatérsky sa venoval archeológii, na rímskej stanici v meste uskutočnil rôzne vykopávky. Publikoval početné historické články a bol tiež zberateľom umeleckých predmetov. Milan GREGUŠ, Ignác Gond stupavský farár, in: Stupava: História, pamiatky, osobnosti, príroda, 2005, roč. 1, č. 1, s. 5–8. V Múzeu mesta Bratislavy sa nachádza niekoľko predmetov z jeho zbierky.

Obr. 7. Relikviárová kapsula v tvare diptychu: výjav Ukrižovania Krista a sv. Valburga, akvarel, kovové nite, farebné sklíčka, mosadzné orámovanie, 18. storočie (U-03182).

puzdre so zlatým tlačným dekorom (výška 15,5 cm, šírka 4,5 cm; U-03177).

Kláštorné práce

Týmto pojmom, vzniknutým prekladom z nemčiny (*Klosterarbeit*), súhrnne označujeme širokú škálu ručne zhotovovaných kultových predmetov, devocionálií, či spomienkových objektov z púti, ktoré boli rozšírené najmä v období baroka. Vyhotovali ich prevažne rehoľníčky v ženských kláštoroch (hlavne dominikánky, františkánky, cisterciánky, klarisky, karmelitánky, uršulinky, alžbetinky či anglické panny).²² Korene tohto fenoménu siahajú až do stredoveku. V našom prostredí máme o nich doklady od 17. storočia, obdobím najväčšieho rozkvetu bolo 18. storočie. Okrem krajín strednej Európy boli rozšírené aj vo Francúzsku, Belgicku, Španielsku, Taliansku, Poľsku a na Litve.²³

Pre potrebnú veľkú zručnosť a najmä mimoriadnu časovú náročnosť, ktorú si vyžadovalo ich zhotovenie, bývajú kláštorné práce v literatúre nazývané aj „kvety trpezlivosti“, resp. kvôli svojej vizuálnej pôsobivosti a efektности tiež „krásne práce“ (*schöne Arbeiten*). Používali sa jednak

na výzdobu oltárov, dekoráciu sakrálnych aj profánnych interiérov, ale slúžili tiež ako prenosné objekty pre osobnú zbožnosť. Bývali tiež odovzdávané ako dary pre cirkevných predstaviteľov alebo svetské osoby a stali sa aj vyhľadávaným predajným artiklom, najmä v blízkosti pútnických miest.

Napriek istej miery stereotypu, podmienenej častým preberaním predlôh a kompozícií, poskytovali kláštorné práce svojim tvorcom pomerne široký priestor na uplatnenie vlastnej invencie a kreativity, prejavujúcej sa v jednotlivých detailoch. V rámci niektorých lokalít sa vytvoril aj určitý druh špecializácie. Pri zhotovovaní jednotlivých artefaktov sa používali kombinácie rôznych druhov materiálov (v neskoršom období často dostupných v podobe polotovarov) a techník, pričom výsledok mával spravidla podobu koláže.²⁴ Pre výtvory tohto druhu bola charakteristická predovšetkým bohatá polionová, resp. bulionová výzdoba. Tento termín je odvodený z francúzskeho slova *bouillon* = bublina. Označuje sa tak špirálovito stáčaný kovový drôt(ik), ktorý býva zväčša pozlátený alebo postriebrený.²⁵ Jemnou ručnou prácou vyhotovené tvary valčeka sa na textilnú podložku upevňovali pomocou hodvábnych vlákien alebo drôtikov a dodávali jej

²² K. MÉSZÁROSOVÁ, Kvety trpezlivosti. Kláštorné práce v zbierkach Západoslonského múzea v Trnave, 1992, s. 13; H. NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen, 1993, s. 14; D. STEHLÍKOVÁ, Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví, 2003, s. 228.

²³ K. MÉSZÁROSOVÁ, Kvety trpezlivosti. Kláštorné práce v zbierkach Západoslonského múzea v Trnave, 1992, s. 4.

²⁴ K. technike zhotovovania kovových filigránových ozdôb: Elisabeth und Erwin SCHLEICH, Frommer Sinn und Lieblichkeit: Vom Zauber der „Schönen Arbeiten“ in Altbayern, Passau 1973, s. 32 a n.

²⁵ K. MÉSZÁROSOVÁ, Kvety trpezlivosti. Kláštorné práce v zbierkach Západoslonského múzea v Trnave, 1992, s. 3; 10–11; H. NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen, 1993, s. 119. Mészárosová polion definuje ako zlatú alebo striebornú kovovú niť, kým Neubert píše o zväčša pozlátenom alebo postriebrenom kovovom drôte. Pri prepise termínu bulion sa v literatúre stretávame s odlišnosťami (vyskytujú sa aj formy bouillon alebo builon).

výrazne reliéfny charakter.²⁶ V českej odbornej literatúre sa používa pojem *dracoun* (nem. *Goldfaden*), ktorým sa označujú kovové vlákna alebo textilné duše ovinuté strieborným alebo zlatým drôtikom, používané na adjustáciu relikvií do relikviárov alebo na pripevnenie textilných, papierových či pergamenových ozdôb na podložku pri vyhotovovaní kláštorných prác.²⁷ V slovenskej odbornej spisbe sa tento termín nepoužíva, pretože nemá tradíciu a ani oporu v historickej forme slovenského jazyka. Naši autori v závislosti od druhu použitej výrobnéj techniky rozlišujú pojmy lamela (úzke ploché kovové vlákno), drôtik, resp. kovová niť; zlatý drôtik s vysokou rýdzosťou, zhotovený ťahaním a používaný ako vyšivačský materiál, sa nazýva škófiom.²⁸ Ďalej sa využívali rôzne druhy textilných materiálov, kovové ozdoby, papier, sklo a iné. Kláštorné práce často obsahujú relikvie, nie je to však pravidlom ani podmienkou. V niektorých prípadoch sa tak približujú k relikviárom, príp. prichádza k prelínaniu oboch skupín a stieraniu hraníc medzi nimi.

Drevené rámičky alebo skrinky, do ktorých sa kláštorné práce vkladali, bývali prácami remeselníkov, resp. vznikali v dielňach mužských kláštorov.

Typológia

Práce s maľovanými alebo tlačenými obrázkami

Najpočetnejšiu skupinu tvoria kláštorné práce adjustované v presklených drevených rámičkoch na spôsob závesných obrazov (nem. *Bildtafel*). Základ týchto koláží tvorí ústredný obrázok obdĺžnikového alebo oválneho formátu, prevažne s hagiologickým vyobrazením. V staršom období to bývala akvarelom alebo temperou maľovaná miniatúra na pergamene alebo kolorovaná grafika – prevažne medirytina. Vydávaniu samostatných svätých obrázkov sa na Slovensku venovali viaceré tlačiarne: ich série sa tlačili v Bratislave, Košiciach, ale najmä v tlačiarňi Trnavskej univerzity. Cenovo dostupnejšie tlačené obrázky, často zdobené kolorovaním, sa od 19. storočia ujímali len postupne. Dozdobovali ich rôznymi textilnými aplikáciami, výšivkou alebo nalepovaním motívov vystrihovaných z farebných papierov. Okolo centrálne situovaného obrázku s vyobrazením jednotlivého svätca či náboženského motívu sa nachádza ozdobná široká poliónová bordúra, do ktorej bývajú na zvýraznenie farebného kontrastu zakomponované aj iné materiály: najmä rôznofarebné fazetované sklička, riečne perly, kovové filtre (pajetky) alebo lesknúce sa kúsky staniolu.

Domácej proveniencie sú zrejme dva zasklené obrázky – koláže z Kláštora alžbetínok v Bratislave, vytvorené ako zrkadlové pendanty. Ich základom sú tiež kolorované rytiny alebo tlače obdĺžnikového formátu s figurálnymi výjavmi. Na jednom obrázku je kľačiaci sv. Kajetán v interiéri adorujúci Pannu Máriu s dieťaťom (U-03132). (obr. 8) Druhý výjav zachytáva sv. Jána Nepomuckého vznášajúceho sa na oblakoch a obklopeného anjelmi, ktorí mu kladú na hlavu korunu

Obr. 8. Kláštorná práca s obrázkom sv. Kajetána adorujúceho Pannu Máriu s Ježiškom, kolorovaná tlač, koláž, textilné apliky, výzdoba z kovových nití a staniolu, pozlátený drevený rám, 18. storočie, pochádza z Kláštora alžbetínok v Bratislave (U-03132).

z hviezd a podávajú palmovú ratolesť; pod oblakmi je pohľad na most a silne štylizovanú mestskú architektúru, ktorá by zrejme mala predstavovať Prahu (U-03133). Oba podkladové obrázky sú dozdobené vystrihovanými textilnými aplikáciami z hodvábu, ktoré najčastejšie realisticky vytvárajú odevy postáv a dodávajú výjavom reliéfny charakter. Lemovanie celej kompozície tvorí plastický štylizovaný dekor z kovových nití, poloblúčky a polmesiačky z fialového a zlatého staniolu, na okraji sú umiestnené farebné sklička. Zlátané drevené rámy so symetricky komponovaným jednoduchým listovým dekorom sa vyznačujú relatívnou plošnosťou rezby.

Prešporskej proveniencie je kláštorná práca vytvorená ako koláž, ktorej ústredným motívom je malá kolorovaná medirytina s výjavmi z legendy o sv. Alžbete Uhorskej. Táto uctievaná svätica sa podľa tradície v roku 1207 narodila na prešporskom hrade (podľa iných prameňov jej rodom mohol byť Šárospatak v dnešnom Maďarsku).

²⁶ Eva HASALOVÁ – Alena PIATROVÁ, Paramenty: Liturgické textilie. Katalóg výstavy, Bratislava 2015, s. 335, obr. 4.

²⁷ D. STEHLÍKOVÁ, Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví, 2003, s. 106 a 228. Podrobnejšia definícia a bližšia špecifikácia druhov: Radek MARTÍNEK – Jana OPPELTOVÁ – Tomáš SEDONÍK – Věra SLAVÍKOVÁ – Daniela ŠTĚPÁNOVÁ, Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů, Olomouc 2008, s. 299, 312.

²⁸ Za odbornú konzultáciu ďakujem Mgr. Eve Hasalovej, kurátorky Slovenského národného múzea-Historického múzea v Bratislave. E. HASALOVÁ – A. PIATROVÁ, Paramenty: Liturgické textilie, 2015, s. 337.

Obr. 9. Kláštorňá práca s výjavmi zo života sv. Alžbety a v pozadí s Bratislavským hradom, kolorovaná rytina, sign. Sebastian Zeller Prešporok (Bratislava), okolo polovice 18. storočia (U-09819).

Autorom grafiky je žiak Samuela Mikovínyho a jeden z najproduktívnejších prešporckých medirytcov 18. storočia Sebastian Zeller (1715–1778), ktorého pôsobenie v meste je doložené v období rokov 1735–1777.²⁹

Plocha medirytiny vpravo dolu so signatúrou *S. Zeller, Sc. Posonii* je rozdelená do dvoch častí. V hornej časti je zobrazená na oblakoch kľáčiaca sv. Alžbeta v mníšskom odeve a s korunou na hlave. Pri jej nohách leží kniha s ďalšou korunou, okolo hlavy má svätožiariu. V hornej a dolnej časti postava Panny Márie s Ježiškom, sediacej na oblakoch. V dolnej časti rytiny sú umiestnené dva výjavy z legendy o svätici: sv. Alžbeta s jednoohým žobrákom, v pozadí s bratislavským hradom a časťou mestskej zástavby s Dómom sv. Martina a výjav sv. Alžbety navštevujúcej chorých. Okolo rytinky je ozdobná široká bordúra zo spletaných kovových nití, motívy špirálok, poloblúčiky. V rohoch sa nachádzajú štylizované tulipánové kvety. Výzdobu dopĺňajú pravidelne rozmiestnené modré korálky a drobné kúsky staniolu. V spodnej časti rytiny je vysvetľujúci nemecký text: *Heilige Elisabeth. Patronin deren Armen und Kranken* (v preklade: sv. Alžbeta patrónka chudobných a chorých; U-09819). (obr. 9)

Obr. 10. Kláštorňá práca s výjavom Zjavenia Krista sv. Terézii, maľba / tlač na papieri, kovové nite, farebné sklíčka, pozlátený drevený rám, 18. storočie (U-02867).

Grafický list s výjavom adorácie Panny Márie s dieťaťom sv. Alžbetou pravdepodobne súvisí so založením kostola alžbetínok (vysvätený 1743) a k nemu prislúchajúceho kláštora s nemocnicou (dokončený v roku 1745).

V zbierke nájdeme aj práce s obrázkami ďalších, v stredo európskom prostredí rozšírených svätcov ako napr. sv. Kataríny, sv. Barbory, sv. Karola (Boromejského), sv. Kláry, sv. Margaréty, sv. Uršule, sv. Františka Serafínskeho, ale aj sv. Juliany, či motívy sv. Jozefa alebo sv. Antona s malým Ježiškom na rukách. V jednom prípade môžeme identifikovať motív Panny Márie z Landshutu (U-05322); tento ikonografický typ býval pomerne frekventovaným základom rôzne variovaných koláží.³⁰

Ojedinele sa vyskytujú aj kompozície s viacerými postavami. Príkladom je dvojica kláštorňých obrazov s výjavom sv. Anny s Pannou Máriou (U-02863) alebo Krstu Krista v Jordáne (U-02864). Oba obrázky sú z rovnakej dielne, ako o tom svedčí identická kompozičná schéma, pri ktorej sú figúry umiestnené do pomyslenej brány s oblúkovitým záklenkom a takto oddelené od ostatnej výzdoby.

Z Trenčína sa do zbierok múzea dostal horizontálne komponovaný kláštorňý obraz s výjavom Krista zjavujúceho sa sv. Terézii z Ávily. Odohráva sa v perspektívne zobrazenom interiéru s veľkým krížom na podstavci, vľavo s priehľadom do hornatej krajiny. Maľbu na papieri lemuje široká bordúra z kovových nití, doplnená farebnými sklíčkami a perličkami. Drevený rám je bez výzdoby (U-02867). (obr. 10)

Z ikonografického hľadiska zaujímavý je kláštorňý obraz vyhotovený v kombinácii maľby a výšivky kovovými a hodvábnymi niťami, ktorého ústredný motív je podľa zobrazených atribútov (baránok, pastierska palica) identifikovaný ako sv. Agneša Rímska. Prikláňame sa však k názoru, že by skôr mohlo ísť o motív známy z mariánskej ikonogra-

²⁹ Katarína ZÁVADOVÁ-JANČOVÁ, Sebastian Zeller, medirytca z barokovej Bratislavy [Sebastian Zeller, ein Kupferstecher aus barockem Bratislava] [Sebastian Zeller, Engraver from Baroque Bratislava], in: ARS, 22, 1989, č. 2, s. 57–70. Samostatná rytina sv. Alžbety sa nachádza v zbierke Galérie mesta Bratislavy (inv. č. C 4242). Závadová ju dotovala do obdobia pred polovicou 18. storočia (s. 65), M. Vyskupová uvádza obdobie okolo polovice 18. storočia. [cit. 24. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB_C_4242 – dielo je tu nesprávne datované do rozpätia rokov 1766–1778. Jana LUKOVÁ – Martina VYSKUPOVÁ, Ave Mária: Mariánska ikonografia v zbierkach Galérie mesta Bratislavy, Bratislava 2013, s. 106, č. kat. B.25.

³⁰ K. MÉSZÁROSOVÁ, Kvety tŕpezlivosti. Kláštorňé práce v zbierkach Západoslvenského múzea v Trnave, 1992, s. 9, pozn. 27 na s. 15, č. kat. 55, 59, 61 a, obr. na s. 52 (č. kat. 59). [cit. 24. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/cair-ko25n1h?content=CAIR_DIV_IMAGES_1&contentDo=urn:nbn:sk:cair-do3p7qr. Grafické listy s týmto motívom poznáme napr. z tvorby augsburského rytca 18. storočia Johanna Melchiora Gutweina.

Obr. 11. Kláštorňá práca s motívom Dobrej pastierky, maľba kombinovaná s výšivkou, kovové a hodvábné nite, pozlátený drevený rám, 18. storočie (U-05395).

fie, a to typ Panny Márie – dobrej pastierky (*Pastrix Bona*). Predlohou pôvabnej rokokovej maľby s výrazne profánnym charakterom mohol byť niektorý dobový grafický list, prípadne maľovaný obrázok.³¹ Dielo je adjustované v novom nepôvodnom ráme (U-05395). (obr. 11)

Práce s voskovým medailónmi

Farbený vosk bol pre umelcov vďačným materiálom, pomocou ktorého bolo možné docieľiť realistický až naturalistický efekt pri zobrazení portrétov a ľudskej pokožky. Už v 16. storočí ho využívali talianski umelci, najmä v Padove a Benátkach.³² Voskové reliéfy (ceroplastiky), tvoriace súčasť kláštorňých prác, boli čiastočne tlačené do drevených foriem a čiastočne tvarované ručne.³³

Pravdepodobne v rovnakej dielni vznikli štyri nástenné barokové kláštorňé obrazy s centrálnymi umiestnenými reliéfnymi farebnými voskovými poprsiami svätcov. Pri prvých dvoch z nich, ktoré v rohoch obsahujú štyri malé reliévy,

Obr. 12. Kláštorňá práca s relikviami, kolorované voskové poprsie svätca (ceroplastika), kovové nite, korálky, farebné sklíčka, pozlátený drevený rám (U-02861).

nie sú postavy identifikované (U-02860, U-02861) (obr. 12); pri druhej dvojici ide údajne o kardinála sv. Hieronyma (s patriarchálnym krížom a krucifixom) a rehoľníka sv. Bonaventuru (v kňazskom rúchu a s knihou v ruke; U-03130, U-03131). Plochu okolo medailónov vyplňa hustá výzdoba z umelých kvetov doplnená korálkami a farebnými kameňmi. Symetrické bohato vyrezávané pozlátené rámy zdobia akantový listový dekor. Pôvod týchto artefaktov nepoznáme, do múzea boli zakúpené od bratislavského starožitníka Jána Marákyho v 40. rokoch 20. storočia.

Do rovnakého obdobia spadá tiež akvizícia dvoch kláštorňých obrazov s identicky dekorovanými rámami, ktoré obsahujú voskové poprsia sv. Benedikta (U-03134) a pápeža Pia VII. (resp. sv. Uršule?) v nízkom reliéfe (U-03135). So žltohnedým voskom tu kontrastuje plastická kvetinová výzdoba v dominantných ružovo-zeleno-bielych farbách.

³¹ Námet je doložený napr. v tvorbe Johanna Balthasara Gutweina alebo J. B. Klaubera. [cit. 24. 8. 2022]. Dostupné z: <http://www.barok.me/KAT/KL2/235.htm#gmb2>. Pozri aj: K. MĚSZAROSOVÁ, Kvety třeplivosti. Kláštorňé práce v zbierkach Západoslonského múzea v Trnave, 1992, s. 24, č. kat. 62.

³² Kunsthistorisches Museum Wien, Schatzkammer (klenotnica) – textové informácie, júl 2022.

³³ „... Das Werk der fleissigen Bienen“. Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei. Ausstellung im Diözesansammlung Regensburg Emmeram-splatz 1, 30. November 1984 bis 3. Februar 1985, Verlag Schnell & Steiner München / Zürich, 1984, s. 129 (Kunstsammlungen des Bistums Regensburg Diözesansammlung Regensburg Kataloge und Schriften herausgegeben von Paul Mai Band 2).

Obr. 13. Kláštorňá práca s relikviami, kolorované voskové Božské srdce (ceroplastika), umelé kvety z hodvábu, textilné a kovové nite, pozlátený drevený rám, 18. storočie (U-03143).

Voskové reliéfy nemávali len figurálnu podobu, ale používali sa napr. aj symboly horiaceho Božského srdca.³⁴ Príkladom toho sú dva múzejné kláštorňé obrazy s drobnými relikviami, kde tento ústredný motív z červeného vosku v jednom prípade dopĺňajú ešte trne ako symbol Kristovho utrpenia na kríži (U-03142, U-03143). (obr. 13) V zbierkach sa s rovnakým motívom nachádzajú aj dva nástenné svietniky – pendanty v ozdobných zlátených rámoch, obsahujúce relikvie sv. Cassiana a sv. Adalberta (U-03037/001, 002).

Pravdepodobne od slovenskej maliarky a textilnej výtvarníčky Matildy Čechovej (1908 – 1995), ktorá isté obdobie pôsobila aj v Čechách, múzeum v roku 1975 zakúpilo pozoruhodný trojdielny barokový kláštorňý obraz v ozdobne tvarovanom zlátenom drevenom ráme. V jeho strednej väčšej časti sa nachádza bohato zdobené voskové poprsie Panny Márie so závojom na hlave, na páskach v bočných častiach je nápis „LLUMINA GLORIAM“. Výzdobné prvky sú upevnené na kovovej drôtovej konštrukcii (U-05632).

V príspevku sme sa doteraz venovali výlučne artefaktom z 18. storočia, ktoré v múzejnej zbierke prevažujú a viaceré sú pozoruhodné aj z kvalitatívneho hľadiska. Niekoľkými exemplármi sú v zbierke zastúpené aj kláštorňé práce z 19. storočia. Sú menej honosné a zväčša sa vyznačujú menšou technickou náročnosťou, nižšou remeselnou kvalitou a niekedy až naivnosťou vyhotovenia. Aj medzi nimi sa však nájdú zaujímavé a hodnotné predmety. Patrí k nim napr. kláštorňý obraz s ústrednou maľovanou miniatúrou zobrazujúcou Krista na kríži na pozadí nočnej krajiny. Výzdobu okolo tejto maľby tvorí symetricky usporiadaný dekor vytvorený už spomínanou rímskou technikou zo stáčaných zlátených kúskov papiera. V spleti rastlinných motívov nájdeme okrem Kristovho monogramu IHS aj rôzne ďalšie symboly: pšeničné klasy, strapce hrozna a Arma Christi

Obr. 14. Kláštorňá práca s výjavom Ukrižovaného Krista, maľba na papieri, tzv. rímska technika, 19. storočie (U-03139).

(nástroje Kristovho umučenia: kohút, trňová koruna, rebrík, klince; U-03139). (obr. 14)

Odlíšny charakter výzdoby majú dve práce – pendanty z prvej polovice 19. storočia, zakúpené v roku 1936 od starožitníka Kohna. Na tlačných obrázkoch sú vyobrazenia kráľa Davida hrájúceho na harfe (U-03014)³⁵ a sv. Ferdinanda odetého v pluviáli a s biskupskou mitrou na hlave (U-03017). (obr. 15) Obe postavy sú umiestnené do interiérov s bohato zriadenými drapériami a sú dotvorené textilnými aplikáciami z malých fragmentov brokátov s rôznymi vzormi. Lemovanie obrázkov tvoria viacradové bordúry s reliéfnym listovým vzorom (akanty), vytvorené z tenkých pásov zláteného papierika. Kompozície sú nalepené na staršie pergamenové podložky. V tomto prípade bola použitá technika reliéfnej slepotlače kombinovaná s razbou, rozšírená napr. aj pri dekorovaní kožených predmetov. Slepotač mohla byť ešte ručne dotvorená maľbou; razby sa robili buď cez zlatú fóliu, alebo bolo zlátenie urobené až následne.

K náročnejším výtvorom patrí kláštorňá práca so zobrazením Panny Márie držiacej za ruku malého Ježiška. Žánrovo pôsobiaci výjav, vytvorený v kombinácii textilu, papiera a maľby, je situovaný do krajiny s viacerými plánmi, čo mu dodáva plasticitu a vytvára priestorový efekt. Postavy stojace v popredí pôsobia až reliéfnym dojmom, majú bohato zriadené rúcha vytvorené textilnými aplikáciami, ich ruky a hlavičky sú vykrajované z papiera, rovnako ako dve postavičky vznášajúcich sa anjelikov na jabloni v pravej časti

³⁴ Uctievanie Ježišovho srdca ako symbolu Božej lásky má svoje korene ešte v období stredoveku (mystika rozvíjaná cirkevnými rádmi – františkáni, cisterciáti a iní). V období baroka bola symbolika srdca veľmi zaužívaná, a to najmä v prostredí jezuitov. Dôležitú úlohu zohrávala najmä súdobá emblematica šírená prostredníctvom sérií medirytín z flámskych modlitebných knížiek. A. LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, 1989, s. 157.

³⁵ Podľa záznamu v starom múzejnom inventári je obrázok kráľa Davida signovaný: Jos. Eder a A. Z.

Obr. 15. Kláštorňá práca s obrázkom sv. Ferdinanda, tlač, koláž z textilu a papiera – reliéfná slepotlač, 1. polovica 19. storočia (U-03017).

obrazovej kompozície. Stredný pás tvorí mestská architektúra na bledomodrom maľovanom pozadí (U-09327). Podobný charakter má aj väčší, idylicky pôsobiaci obraz s výpravným výjavom Svätej rodiny v krajine, s detailným zobrazením súčastí stolárskej dielne, adjustovaný v ozdobnom klasicistickom ráme (34,5 x 48 cm; U-07093).

Záver

Relikviáre a kláštorňé práce zachované v zbierkach Múzea mesta Bratislavy typologicky zapadajú do všeobecného obrazu dobovej stredoeurópskej produkcie, akú reprezentujú najmä artefakty pochádzajúce zo susedného Rakúska alebo z juhonemeckého prostredia (najmä Bavorsko). Väčšina z nich sa v našom sakrálnom prostredí preukázateľne používala a má teda výrazné lokálne väzby. Na základe porovnania ich formálnych znakov (opakujúci sa typ kvetinovej výzdoby, dekoratívne motívy na vyrezávaných rámoch) môžeme usudzovať, že viaceré aj vznikli priamo v Bratislave. Iné sa k nám dostali zrejme importom. Viaceré z týchto pamiatok si vzhľadom na svoj nedobrá stav vyžadujú odborné ošetrovanie, príp. kompletne reštaurovanie. Bude tiež potrebný ďalší umeleckohistorický výskum a komparácie s materiálom obdobného druhu v iných múzejných, prípadne cirkevných zbierkach. Jednou z ciest ďalšieho bádania môže byť aj vyhľadávanie dobových grafických alebo maliarskych predlôh a sledovanie procesu ich transformácie.

Literatura

„... Das Werk der fleissigen Bienen“: Geformtes Wachs aus einer alten Lebzelterei. Ausstellung im Diözesansammlung Regensburg Emmeramsplatz 1, 30. November 1984 bis 3.

Februar 1985, Verlag Schnell & Steiner München / Zürich, 1984 (Kunstsammlungen des Bistums Regensburg Diözesansammlung Regensburg Kataloge und Schriften herausgegeben von Paul Mai Band 2).

Devóció és dekoráció, 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Katalóg výstavy v Dobó István Vármúzeum v Egeri (17.10.1984 – 4.3.1985) a obrazárni v Sárospataku (10.3.1985 – 2.8.1985). Eger 1987 (Studia agriensia 7).

Zuzana FRANCOVÁ, Barokové relikviáre v zbierkach Mestského múzea v Bratislave, Pamiatky a múzeá, 1992, č. 4, s. 10–13.

nem. a angl. resumé: *Barocke Reliquiare / Baroque Reliquaries* Zuzana FRANCOVÁ, Prešporská zlatnícka rodina Gericovcov, in: Bratislava: Zborník Múzea mesta Bratislavy, roč. XXV, 2013, s. 173–196, angl. resumé: *Pressburg goldsmith family of Gericks*.

Milan GREGUŠ, Ignác Gond stupavský farár, in: Stupava: História, pamiatky, osobnosti, príroda, 2005, roč. 1, č. 1, s. 5–8.

Eva HASALOVÁ – Alena PIATROVÁ, Paramenty: Liturgické textilie. Katalóg výstavy. Bratislava 2015.

Štefan HOLČÍK – Ivan RUSINA, Umenie Bratislavy: Obrazový sprievodca pamiatkami mesta, Bratislava 1987.

Elena KURINCOVÁ, Národná agitácia (1939–1945), in: Daniel HUPKO (ed.), Vo víre dejín: 150 rokov Múzea mesta Bratislavy, Bratislava 2018, s. 104–118.

Anton LEGNER (ed.), Reliquien Verehrung und Verklärung: Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog der Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, Köln 1989.

Jana LUKOVÁ – Martina VYSKUPOVÁ, Ave Mária: Mariánska ikonografia v zbierkach Galérie mesta Bratislavy, Bratislava 2013.

Radek MARTÍNEK – Jana OPPELTOVÁ – Tomáš SEDONÍK – Věra SLAVÍKOVÁ – Daniela ŠTĚPÁNOVÁ, Záchrana a inventarizace drobných cirkevních fondů, Olomouc 2008.

Klára MĚSZÁROSOVÁ, Kvety trpezlivosti. Kláštorňé práce v zbierkach Západoslóvenského múzea v Trnave, Trnava 1992.

Hermann NEUBERT, Klosterarbeiten aus fränkischen Sammlungen: Katalog zur Ausstellung, Dettelbach 1993.

Elisabeth und Erwin SCHLEICH, Frommer Sinn und Lieblichkeit: Vom Zauber der „Schönen Arbeiten“ in Altbayern. Passau 1973.

Dana STEHLÍKOVÁ, Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví, Praha 2003.

Stručný katalog muzea mesta Bratislavy podľa miestností, Bratislava 1933.

Kateřina ŠPEREROVÁ, Tumbové relikviáre a jejich česká perla relikviář svatého Maura. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Katolícká teologická fakulta, Ústav Dějin křesťanského umění, Praha 2015.

Olga WAGNEROVÁ – Alžbeta MAYEROVÁ, Katalog muzea mesta Bratislavy. Bratislava 1933.

Katarína ZÁVADOVÁ-JANČOVÁ, Sebastian Zeller, medirytce z barokovej Bratislavy. [Sebastian Zeller; ein Kupferstecher aus barockem Bratislava] [Sebastian Zeller; Engraver from Baroque Bratislava], ARS, 22, 1989, č. 2, s. 57–70.